

ISTORIE

Keith Hitchins este profesor de istorie la University of Illinois, cu specialitatea România și Europa de Sud-Est. A întreprins, după 1960, numeroase călătorii documentare în România pentru a strânge materialele necesare redactării unor volume precum *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780–1849* (Harvard University Press, 1969), *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846–1873* (Harvard University Press, 1977; ediția în limba română: *Ortodoxie și naționalitate*, Editura Univers Enciclopedic, 1995) și *A Nation Discovered: Romanian Intellectuals in Transylvania and the Idea of Nation, 1700–1848* (Editura Enciclopedică, 1999) și *A Nation Affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania, 1860–1914* (Editura Enciclopedică, 1999; ediția în limba română: *Afirmarea națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860–1914*, Editura Enciclopedică, 2000). A mai scris și o istorie a României moderne în două volume: *The Romanians, 1774–1866* (Oxford University Press, 1996; ediția în limba română: *Românii, 1774–1866*, Editura Humanitas, 1998, 2004), *Romania, 1866–1947* (Oxford University Press, 1994; ediția în limba română: *România, 1866–1947*, Editura Humanitas, 1996, 1998, 2004). Cele mai recente volume publicate sunt: *Ion Brătianu: Romania. The Peace Conferences of 1919–23* (Haus Publishing, 2011) și *A Concise History of Romania* (Cambridge University Press, 2013). În momentul de față pregătește o istorie a Europei de Sud-Est, 1354–1821, și o istorie a Balcanilor în secolul XX. Este membru de onoare al Academiei Române (din 1991) și *doctor honoris causa* al universităților din Cluj (1991), Sibiu (1993), Alba Iulia (2001), Târgu Mureș (2005), Timișoara (2008) și Iași (2008).

KEITH HITCHINS
ROMÂNIA
1866–1947

Ediția a IV-a

Traducere din engleză de
GEORGE G. POTRA
și
DELIA RĂZDOLESCU

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Hortenzia Popescu
Coperta: Ioana Dragomirescu Mardare
Corectori: Maria Mușuroiu, Horia Gănescu

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Keith Hitchins

Rumania 1866–1947

Copyright © Keith Hitchins 1994

Rumania 1866–1947 was originally published in English in 1994.

This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

Traducerea lucrării *România 1866–1947*, publicată inițial în engleză în 1994, apare cu acordul Oxford University Press.

© HUMANITAS, 1996, 2013, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HITCHINS, KEITH

România: 1866–1947 / Keith Hitchins; trad.: George G. Potra, Delia Răzdolescu. –

Ed. a 4-a. – București: Humanitas, 2013

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-50-3922-6

I. Potra, George G. (trad.)

II. Răzdolescu, Delia (trad.)

94(498)"1866/1947"

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

Pentru Thomas și Ruth Mullen

Prefață la ediția în limba română

Am scris această carte pentru un public anglofon, istorici și alte persoane interesate, încercînd să explic cum a luat ființă România modernă. Formarea națiunii române s-a întins pe mai bine de două veacuri, începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pînă la venirea la putere a comuniștilor, după cel de-al Doilea Război Mondial. Am prezentat faza inițială a acestui proces într-o carte intitulată *The Romanians, 1774–1866*, apărută în 1996. Prezentul volum analizează cea de-a doua fază, matură, a formării națiunii, ce a culminat cu crearea României Mari, la sfîrșitul Primului Război Mondial, și a accelerat integrarea ei în Europa.

Formarea națiunii a fost un proces complex, care a absorbit energiile cîtorva generații succesive de români. Conducătorii lor au acordat prioritate înfăptuirii țelurilor politice: Unirea Principatelor (realizată în 1859) și independența deplină (dobîndită în 1878). Cu toate că inițiativa le aparținuse, aceștia au recunoscut, totuși, că succesul lor depindea în parte de plasarea lor avantajoasă în raport cu Marile Puteri. Adoptaseră o astfel de strategie de nevoie, pentru a pune de acord aspirațiile naționale cu realitățile internaționale. După experiența Războiului de Independență din 1877–1878, care încordase relațiile cu Rusia, și Congresul de la Berlin din 1878, în cadrul căruia Marile Puteri au condiționat recunoașterea Independenței de îndeplinirea unor condiții oneroase, conducătorii români au abandonat politica de sprijinire pe acțiunea colectivă a Marilor Puteri în vederea promovării intereselor naționale. Pentru a apăra independența într-un climat internațional pe care l-au perceput ca ostil față de noile state în formare, aceștia au hotărît să lege soarta țării de aliați puternici. Regele Carol și prim-ministrul său, Ion C. Brătianu, au fost, ca atare, de acord să se alăture, în 1883, Triplei Alianțe (dintre Germania, Austro-Ungaria și Italia), considerînd-o blocul cel mai puternic de state de pe Continent. Această angajare a fundamentat politica externă a României pînă în anul 1914, în ciuda unei evidente simpatii față de Franța, manifestată atît în rîndurile oamenilor politici cît și în cele ale populației în ansamblul ei.

După dobândirea independenței, conducătorii României au urmărit cu și mai multă energie realizarea unui alt obiectiv semnificativ al formării națiunii, și anume, unirea celor aproximativ 2 800 000 de români aflați sub stăpânire ungară (principatul istoric al Transilvaniei și regiunile învecinate: Banat, Crișana și Maramureș), celor 230 000 din Austria (Bucovina) și celor 1 000 000 de români din Rusia (Basarabia) cu Regatul României, proclamat în 1881. Cu toate că guvernele României dintre anii '90 ai secolului trecut și Primul Război Mondial abordau cu circumspecție problema națională din puternicele țări vecine, sporirea sentimentelor iredentiste în interior amintea permanent cât de fragil devenise parteneriatul cu Austro-Ungaria în cadrul Triplei Alianțe și cât de redusă rămăsese simpatia pentru Rusia.

România Mare s-a înfăptuit în primul rînd ca răspuns la condițiile specifice din fiecare din teritoriile locuite de români și nu atât ca rezultat al victoriilor obținute pe cîmpul de luptă. (România a intrat în Primul Război Mondial în 1916 de partea Alianților pentru a dobîndi Transilvania și Bucovina, însă armata germană și cea austro-ungară fuseseră copleșitoare.) Mai întîi în Basarabia în 1917 și 1918, ca rezultat al haosului creat de Revoluția rusă, și apoi în Transilvania și Bucovina, pe fondul dezintegrării Austro-Ungariei, fruntașii politici români au mobilizat opinia publică românească pentru a cere unirea cu România și au apelat la sprijinul Armatei Române. Unirea cu aceste provincii a avut drept rezultat dublarea, dacă nu mai mult, a suprafeței țării, aducînd-o la 296 000 de km², și sporirea populației de la 8 500 000 la peste 16 000 000 locuitori. Dobîndirea acestor teritorii a fost consfințită, nu fără a-și călca pe inimă, de către principalele Puteri Aliate prin tratatele de pace din anii 1919–1920. Marea majoritate a românilor a fost astfel cuprinsă între noile granițe (doar vreo 600 000 au rămas în afara lor). Din punct de vedere teritorial, statul național devenise astfel o realitate.

O misiune crucială cu care se confruntau conducătorii români a fost crearea instituțiilor politice adecvate cerințelor statului modern. În toate eforturile lor se evidenția tendința de raționalizare în administrație și de aliniere a guvernării în totalitate la modelele vest-europene. O nouă lege fundamentală, Constituția din 1866, a oferit un cadru stabil dezvoltării vieții politice pînă în preajma celui de-al Doilea Război Mondial. Urcarea pe tronul României a dinastiei Hohenzollern-Sigmaringen, tot în 1866, a sporit stabilitatea politică, asigurînd o orientare fermă atât în politica internă, cât și în cea externă. Apoi, în cursul deceniului următor, grupări politice separate au fuzionat, formînd cele două partide politice principale — Partidul Național Liberal și Partidul Conservator — care au dat viață instituțiilor parlamentare înscrise în Constituție. După Primul Război Mondial,

prin Constituția din 1923, structurile politice au fost adaptate necesităților statului național lărgit. Speranțele de continuitate politică s-au dovedit însă iluzorii, dat fiind că, în anii '30, s-a accentuat deplasarea către o guvernare autoritară. Incapacitatea guvernării parlamentare și a partidelor politice tradiționale de a face față crizei economice mondiale și altor crize a fost adesea citată drept cauză a slăbirii democrației. Mulți analiști au identificat un punct slab, ce s-a dovedit fatal, în însăși structura politică, și anume, caracterul burghez al Constituțiilor din 1866 și 1923, care fuseseră elaborate pentru o țară în care clasa mijlocie constituia doar o pătură subțire a populației. În consecință, după cum au subliniat analiștii, funcționarea complicatului mecanism politic nu revenea unei societăți luminate și experimentate, ci era asigurată de către un mic cerc de politicieni de profesie și de o majoritate formată din țărănime, căreia îi lipseau educația și experiența necesare și pe care politicienii o puteau manipula după plac.

Începînd cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, politicienii și intelectualii și-au asumat o altă sarcină esențială a formării națiunii — transformarea unei economii eminentamente agricole într-o economie bazată pe industrie și pe oraș. Rezultatele au fost amestecate. Agricultură a rămas baza economiei pînă la cel de-al Doilea Război Mondial. Ea asigură cea mai mare parte a veniturii naționale și mijloacele principale de trai pentru aproape 80 la sută din populație. Izbitoare, de asemenea, a fost persistența tradiției. Organizarea agriculturii a cunoscut foarte puține schimbări după ultimul pătrar al veacului al XIX-lea. Trăsătura sa principală a rămas „agricultura țărăneasă”, un sistem de producție practicat de familiile de țărani individuali în micile gospodării țărănești. În general, agricultura era primitivă sub raportul tehnologiei și al metodelor folosite și împovărată de suprapopulație și datorii, condiții perpetuate în mare măsură prin axarea pe producția de grîne pentru export. Nici chiar cuprinzătoarele reforme agrare din anii '20 nu au modificat în mod semnificativ modelele tradiționale de producție, în ciuda evidenței clare că acestea împiedicau progresul. Reformele introduse de guvernele interbelice, precum sprijinirea cooperativelor, extinderea creditului rural și promovarea culturilor de plante industriale, au fost de natură să aducă foloase, aproape exclusiv, unui număr relativ mic de țărani prosperi.

Începînd cu anii '90, industria a cunoscut o creștere constantă. Producția în unele ramuri, ca, de pildă, în industriile petrolieră, metalurgică și chimică, a fost impresionantă. Forța motrice a industrializării a constituit-o o elită industrială și bancară puțin numeroasă, avînd legături strînse cu principalele partide politice, în special Partidul Național Liberal, care făcuseră din crearea unei industrii moderne principalul țel economic în

formarea națiunii. Caracteristică pentru perioada interbelică a fost intervenția crescândă a statului în vederea accelerării dezvoltării economice, în general, și a promovării industriei, în particular. Cu toate că respecta proprietatea particulară și permitea obținerea a numeroase avantaje de către capitalul privat, guvernul și-a arogat rolul de a planifica și supraveghea ceea ce a început să fie numită „economia națională“. Statul, într-adevăr, și-a asumat acele funcții economice pe care clasa mijlocie le exercitase în Europa Occidentală în secolul al XIX-lea. Cu toate acestea, dezvoltarea industriei s-a dovedit inegală. Se făceau încă simțite o mulțime de discrepanțe: de pildă, industria nu era capabilă să producă toate mașinile de care avea nevoie pentru dezvoltarea ei continuă, iar în privința tehnologiei, majoritatea uzinelor și fabricilor rămăseseră în urma celor din Occident. Un alt obstacol ce persista în calea dezvoltării industriei era incapacitatea pieței interne de a absorbi produsele acesteia din cauza nivelului scăzut de trai și a diminuării în consecință a puterii de cumpărare a majorității populației.

Formarea națiunii române nu însemna numai un proces de creare a structurilor politice și economice, ci presupunea și integrarea majorității lipsite de mijloace — țăranii — în textura socială generală. Dependenți de producțiile unor gospodării necorespunzătoare, ei duceau o existență sub nivelul normal, caracterizată printr-o alimentație proastă, condiții rudimentare de locuit și o asistență medicală insuficientă sau inexistentă. Situația lor a preocupat politicienii și sociologii în întreg intervalul cuprins între anii '60 ai veacului trecut și anii '40 ai secolului nostru, iar legislația guvernamentală promitea îmbunătățirea ei. Cu toate acestea, vechile lipsuri nu au fost înlăturate și, în multe privințe, țăranii au rămas marginalizați.

O componentă fundamentală a formării națiunii a fost legătura crescândă a românilor cu Europa Occidentală. Contactele economice au avut inițial o importanță capitală în scoaterea României din relativa izolare impusă de suzeranitatea otomană. Schimburile dintre România și Europa Occidentală (inclusiv Austro-Ungaria și Germania) s-au extins spectaculos între anii '70 și Primul Război Mondial, când volumul exporturilor românești s-a triplat, iar importurile au crescut de patru ori, dovadă clară a integrării României în sistemul economic internațional. Acest ritm dinamic al comerțului cu Europa Occidentală s-a menținut și în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Rolul Occidentului în dezvoltarea industriei românești a fost complex. Exportând în România cantități masive de bunuri manufacturate, Occidentul a grăbit dispariția meșteșugurilor tradiționale în secolul al XIX-lea și a întârziat dezvoltarea unei industrii moderne. În același timp însă, trans-

ferul de tehnologie și substanțialele investiții de capital au impulsivat industrializarea. Investițiile pe scară largă au început după dobândirea independenței de către România în 1878, iar în preajma Primului Război Mondial capitalul străin devenise predominant în numeroase ramuri industriale, în special în domeniul petrolului, al gazului metan și al electricității, al metalurgiei și al industriei chimice. Capitalul străin mai deținea o parte semnificativă din industrie în perioada interbelică, dar în 1938 elita industrială și financiară românească ajunsese să-și sporească propriul capital pe ansamblul industriei la aproximativ 60 la sută.

Relațiile economice ale României cu Europa Occidentală aveau în primul rând un caracter de dependență. Esențială pentru bunăstarea țării era vânzarea în străinătate a unor mari cantități de produse agricole și de alte materii prime. Astfel, pierderea piețelor internaționale în timpul crizei economice de la începutul anilor '30 a provocat mari greutăți economice în țară. Dependența de exporturi a descurajat reformele din agricultură, pentru că a tins să consolideze structurile tradiționale ale unei agriculturi țărănești ineficiente. În ceea ce privește industria, cu toate că industriașii și bancherii români, sprijiniți de Partidul Național Liberal, au încercat să-și extindă controlul asupra economiei naționale prin limitarea participării capitalului străin, România a continuat să fie un mare importator de capital, rămânând astfel dependentă de investițiile occidentale în privința impulsivării economiei.

Europa Occidentală a exercitat, de asemenea, o influență decisivă asupra instituțiilor politice românești. Elita intelectuală și politică românească se ducea cu regularitate în Occident, în special în Franța și Germania, pentru studii universitare. Timp de un secol, aceasta a găsit surse de inspirație și idei, direct și indirect, în toate curentele ideologice din Europa de la vremea respectivă, de la romantism și liberalism pînă la diversele tipuri de naționalism și conservatorism. Occidentul a oferit un exemplu și în plan instituțional: Constituția din 1866 a fost elaborată după modelul Constituției belgiene din 1831, principalele coduri de legi au fost inspirate din cele franceze, iar structurile parlamentare se bazau foarte mult pe experiența occidentală în acest domeniu.

Cursul politic și economic pe care s-a angajat România în secolul al XIX-lea a provocat o neîntreruptă controversă în rândurile intelectualilor români. Preocupările acestora s-au concentrat asupra masivei ingerințe a Europei Occidentale în societatea românească, ceea ce i-a obligat să se confrunte cu probleme fundamentale ca, de pildă, cine erau ei ca români și ce cale de dezvoltare era cea mai potrivită spiritului național. Pe măsura intensificării acestei dezbateri, s-au distins două largi curente de idei, unul

care susținea că România face parte din Europa și ca atare este sortită să se dezvolte din punct de vedere economic și social pe căi similare celor din Occidentul urbanizat și industrializat și altul care sublinia caracterul agrar intrinsec al țării și, în consecință, nevoia de a rămîne credincioasă tradiției.

Pe parcursul unui secol, pînă la cel de-al Doilea Război Mondial, atît „tradiționaliștii“ cît și „europeniștii“, așa cum s-au numit adepții celor două curente, au vădit o remarcabilă continuitate de gîndire. Tradiționaliștii insistau că România a fost întotdeauna și va rămîne o țară eminentemente agrară. Ei își concentrau atenția asupra micului producător rural, ca stîlp al unei ordini economice și sociale vitale, și preamăreau satul drept păstrător al unei tradiții „sănătoase“ și al valorilor naționale „autentice“. Fiind siguri astfel că Europa Occidentală, urbanizată și industrializată, nu va putea servi niciodată României ca model de dezvoltare, ei au deplîns schimbarea intervenită în țară în secolul al XIX-lea, cînd aceasta a adoptat „cu ridicata“ instituțiile politice și economice occidentale. Europeniștii au ajuns la concluzii total diferite. Aceștia nu aveau nici o îndoială că România făcea parte din Europa și că va urma în mod inevitabil același curs de dezvoltare ca și Occidentul. Ei insistau asupra faptului că România a alesese calea corectă în secolul al XIX-lea prin deschiderea largă a porților pentru ideile și instituțiile europene și preziceau că țara va căpăta un caracter mai accentuat urban și industrial și că în statul național modern clasa mijlocie se va dezvolta și își va asuma în mod îndreptățit conducerea.

Așteptările europeniștilor și ale tradiționaliștilor, deopotrivă, au fost spulberate de către cel de-al Doilea Război Mondial și de ceea ce a urmat, întrucît comunismul a dominat întreaga realitate românească în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Mai bine de patruzeci de ani, de la sfîrșitul anilor '40 pînă în 1989, acesta a servit drept acoperire ideologică pentru un sistem politic și economic care a reorientat România dinspre Europa Occidentală către Răsărit. Nu este aici locul să descriem dominația comunistă. Și nici nu pot fi evaluate fără o perspectivă istorică mai amplă efectele acesteia asupra dezvoltării pe termen lung a României. În timp, perioada aceasta poate fi considerată ca o aberație care a deviat România de la cursul europenizării, pe care se angajase la începutul secolului al XIX-lea. Istoricii vor sublinia neîndoielnic acele aspecte ale dezvoltării României în perioada comunistă care sugerează continuitatea cu anii interbelici. Ei s-ar putea să consemneze, de pildă, similitudinea eforturilor de a industrializa țara și de a dobîndi o independență economică față de Europa Occidentală (și după 1960 față de Uniunea Sovietică) și ar putea evoca rolul statului de coordonator economic. Dar oricare ar fi în viitor judecata istori-

cilor, rămîne de domeniul evidenței faptul că pentru români întreaga experiență comunistă a fost traumatizantă.

O chestiune fundamentală, nu foarte diferită de cea ridicată de către junimiști în secolul al XIX-lea, rămîne: „Ce cale de dezvoltare vor alege românii?“ Cei ce vor să reia calea occidentală se confruntă cu obstacole formidabile. Sînt mulți aceia care apără tradiția și se poate vorbi și de reminiscențe ale comunismului. Ideea unei a treia căi, înfățișată atît de elocvent de către țărâniști în perioada interbelică, rămîne o alternativă atractivă atît la modelul occidental (capitalist și cosmopolit), cît și la cel răsăritean (colectivist). Dezbaterea națională cu privire la căile de dezvoltare nu dă semne să se liniștească, iar românii se află, ca și în trecut, la o răsăpîntie între Est și Vest.

Paginile ce urmează reprezintă deci o încercare a unui istoric străin de a schița evoluția României moderne. Problematika aleasă spre discuție și aranjarea materialului reflectă, în mod inevitabil, punctul de vedere al unui om din afară. Cu toate acestea, cititorul american și cel vest-european vor regăsi în complexitatea formării națiunii un proces cunoscut, un proces ce leagă România de restul Europei.

Doresc să aduc mulțumiri Editurii Humanitas pentru faptul că și-a asumat sarcina publicării versiunii române a cărții mele. Trebuie să-mi exprim, de asemenea, grațitudinea față de traducători — George G. Potra și Delia Răzdolescu — care au respectat nu numai sensul textului original, dar și spiritul său.

KEITH HITCHINS

Urbana, Illinois
16 septembrie 1995

Cuvînt înainte

Această carte este dedicată formării națiunii moderne, proces care a absorbit energiile elitei politice și intelectuale românești, între începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial. Ea urmărește strădaniile acelei elite de a crea un stat național, care să-i cuprindă pe toți românii, și de a-l înzestra cu instituții politice moderne și cu o economie și o structură socială bazate pe industrie și pe oraș, mai curînd decît pe agricultură și sat. În calitatea lor de conducători ai unei puteri mai mici, au recunoscut, de asemenea, cît de importante puteau fi pentru misiunea lor pe plan intern mutațiile petrecute în ordinea internațională. Astfel, această prezentare a făuririi unei națiuni are permanent în vedere relațiile României cu Marile Puteri. Dintre toate contactele sale, decisive s-au dovedit a fi cele cu Europa de Apus: Occidentul, sau „Europa“ cum îi spuneau mulți români, a servit elitei un model de dezvoltare, de urmat sau de evitat, dar niciodată de ignorat.

Evenimentele politice, grupate în cinci perioade distincte — Independența (1866–1881), domnia Regelui Carol (1881–1914), Primul Război Mondial (1914–1918), România Mare (1919–1940) și cel de-al Doilea Război Mondial (1940–1944) —, oferă cadrul prezentului demers de studiere a României moderne. Dar granițele cronologice au fost depășite pentru a urmări curentele generale din dezvoltarea economică și socială și pentru a discerne schimbările apărute în modul în care românii gîndeau despre ei înșiși. Un capitol final se ocupă de scurta perioadă dintre răsturnarea, în august 1944, a dictaturii militare din timpul războiului și proclamarea Republicii Populare de către comuniștii români în decembrie 1947. Acesta urmărește dezintegrarea României moderne și servește, ca atare, drept epilog al acestei prezentări a clasicei făuriri a națiunii.

Sînt foarte fericit să pot profita de această ocazie pentru a aduce mulțumiri persoanelor care m-au ajutat să fac ca această lucrare să vadă lumina tiparului. Numeroși colegi și prieteni din România m-au sprijinit cu ideile și sugestiile lor. Nu-i pot menționa pe toți, dar aș dori să-mi exprim

gratitudinea din nou față de Pompiliu Teodor, Cornelia Bodea, Mihai C. Demetrescu, Ioan Beju și Mircea Păcurariu. Colegii de la Facultatea de Istorie a Universității din Illinois m-au sprijinit și ei în numeroase feluri. Consider de o deosebită valoare faptul că timp de șapte ani am fost membru al Comitetului Mixt pentru Europa de Răsărit al Consiliului American al Societăților Științifice. Schimburile de idei cu colegii din alte discipline din acest Comitet mi-au sporit posibilitatea de a înțelege atât România, cât și istoria ei. Ivon Asquith și Anthony Morris, de la Oxford University Press, m-au susținut prin încurajările și răbdarea lor. Îi sînt deosebit de îndatorat lui Sir William Deakin, ale cărui observații critice m-au stimulat și al cărui sfat a contat atât de mult în îmbunătățirea acestui text.

K. H.

1
INDEPENDENȚA
1866–1881

PRINCIPELE CAROL, 1866–1876

Deceniul în care România și-a dobândit independența a început în anul 1866 o dată cu răsturnarea Domnitorului Alexandru Ioan Cuza de către o neverosimilă coaliție de politicieni conservatori și liberali radicali. În dezacord cu privire la aproape toate problemele importante de interes public, aceștia au găsit, totuși, temeieri puternice pentru a-și uni forțele ca să se opună la ceea ce ei pretindeau a fi abuzuri de putere ale lui Cuza și intenției sale de a institui o dictatură. Reformator, care își dăduse seama de nevoia urgentă de organizare a administrației guvernamentale și de creșterea a productivității agriculturii, Cuza a făcut greșeala de a-și impune Statutul și o reformă rurală, ambele în 1864, într-un mod în care și-a îndepărtat vechii sprijinitori și i-a unit pe dușmanii săi. Izolat astfel politic, i-a încurajat el însuși pe complotiști, lăsînd să se înțeleagă că s-ar putea să abdice. La 23 februarie 1866, în grabă și fără a provoca dezordine publică sau a întâmpina o rezistență din partea lui Cuza, coaliția — condusă de liberalii radicali Ion C. Brătianu și C. A. Rosetti, ambii revoluționari de la 1848 — l-a silit pe Cuza să abdice și să ia calea exilului.

Conducătorii loviturii de stat au format imediat un guvern provizoriu. Puterea executivă a fost încredințată unei Locotenențe Domnești, formată din Nicolae Golescu, unul dintre membrii guvernului provizoriu din Muntenia la 1848 și ministru de Interne și de Război sub Cuza; Lascăr Catargiu, unul dintre fruntașii conservatori, și generalul Nicolae Haralambie, prefectul de poliție al Bucureștilor. Atît liberalii cît și conservatorii au obținut posturi ministeriale, iar moderatul Ion Ghica, pașoptist și unionist, precum și economist erudit și diplomat abil, a devenit prim-ministru și ministru de Externe. Au fost cu toții de acord că misiunea lor cea mai urgentă era găsirea unui domn, fapt care trebuia realizat foarte repede, deoarece prelungirea interregnelui ar fi sporit instabilitatea și, ca atare, ar fi sporit probabilitatea unei intervenții străine.

Reacția imediată a Marilor Puteri față de lovitura de stat a fost cererea de a fi respectate toate tratatele și celelalte înțelegeri care afectau principatele

Moldova și Muntenia începînd cu 1856 și ale căror semnatare erau.¹ Prin Tratatul de la Paris din 1856 și Convenția de la Paris din 1858, acestea stabiliseră un fel de protectorat asupra Principatelor. Deși consimțiseră la unirea Moldovei și a Munteniei în 1859, cînd electoratul din fiecare Principat l-a ales Domnitor pe Cuza, ele au continuat să recunoască suzeranitatea Porții Otomane asupra Principatelor. Nu au făcut nici un efort pentru a-l reînscăuna pe Cuza, considerînd, după cît se pare, că dezastrul suferit de acesta se datora propriilor sale greșeli. Doar guvernul otoman a luat o poziție agresivă. Ali Pașa, ministrul de Externe, a accentuat că puterile fuseseră de acord cu Unirea Principatelor doar pe durata domniei lui Cuza și a insistat asupra organizării de noi alegeri în fiecare dintre Principate sub supravegherea unor comisari otomani. Dar nici unul dintre celelalte state garante nu dorea să redeschidă întreaga chestiune românească. Aveau toate alte preocupări mai presante și nu au acordat Principatelor cine știe ce întîietate. Franța, tradiționala protectoare a românilor, a sprijinit Unirea și era binevoitoare față de ideea unui principe străin, dar în primăvara anului 1866, Napoleon al III-lea explora din nou posibilitatea ca Austria să cedeze Veneția Italiei în schimbul Principatelor. Marea Britanie urmărea simultan cîteva obiective contradictorii — menținerea integrității Imperiului Otoman, respectarea tratatelor și satisfacerea pretențiilor române, numai dacă s-ar fi putut preîntîmpina o criză internațională —, dar a sfîrșit prin a urma exemplul francez. Rusia, care sprijinea ideea separării Principatelor, nu dorea să apară ca adversar al aspirațiilor naționale ale ortodoxiei balcanice, așa că a refuzat să ia inițiativa. Austria — care în condiții normale s-ar fi alăturat Turciei și Rusiei — căuta în momentul acela să obțină sprijin francez împotriva Prusiei, în lupta sa pentru supremație în Germania, manifestînd rezerve atît în privința Unirii, cît și a unui principe străin. Diferențele dintre puteri și șovăiala lor de a acționa decisiv au dus într-un impas conferința lor de la Paris (martie-iunie) și au lăsat inițiativa în mîinile românilor.²

Între timp, guvernul provizoriu a acționat rapid pentru a găsi pe cineva să ocupe tronul rămas liber. Majoritatea conservatorilor și liberalilor rămăsese atașată ideii aducerii unui principe străin. Cei dintîi credeau că doar o dinastie străină putea ține în frîu radicalismul liberal, garantînd astfel propriul lor control asupra statului, în timp ce liberalii moderați, care

¹ Reacția acestor puteri este analizată de către T. W. Riker, *The Making of Roumania*, Oxford, 1931, pp. 507–537.

² Grigore Chiriță, „România și Conferința de la Paris, februarie-iunie 1866“, în *Revista de istorie*, 38/10, 1985, pp. 967–986; 11, pp. 1075–1100.

se pronunțau în favoarea unei monarhii constituționale, drept cea mai bună cale pentru menținerea unui echilibru între „despotism“ și „anarhie“, vedeau în persoana unui principe străin o garanție suplimentară de stabilitate socială și politică. După ce prințul Filip de Flandra, fratele Regelui Belgiei — prima alegere asupra căreia s-a oprit guvernul provizoriu —, a declinat onoarea ce i se făcea, guvernul a început să-i facă curte lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. Ion Brătianu, ca reprezentant al Locotenenței Domnești, s-a dovedit util, convingându-l pe Carol să accepte propunerea și obținând și sprijinul Bucureștilor pentru aceasta. La 1 aprilie, de la Düsseldorf, unde se întâlnise cu Carol și cu tatăl acestuia, el a telegrafiat guvernului provizoriu că obținuse acordul lui Carol de a deveni principe, cu toate că nu făcuse o declarație limpede cu privire la intențiile sale. Brătianu s-a reîntors în țară de îndată pentru a organiza plebiscitul în acest sens, care a avut loc între 14 și 20 aprilie și a aprobat cu o majoritate covârșitoare de voturi alegerea lui Carol ca domn al României, cu 685 696 de voturi, din cele 686 193 exprimate. Încurajat de o evidentă popularitate și îndemnat de Bismarck, pe vremea aceea ministru-prezident al Prusiei, Carol a decis să primească propunerea fără aprobarea prealabilă a Marilor Puteri, ai căror reprezentanți se aflau atunci în conferință la Paris. (Bismarck îi sugerase lui Carol că faptul împlinit era cea mai bună soluție de abordare a problemei.) Carol l-a informat pe Brătianu asupra deciziei sale la data de 7 mai.

Noul principe avea cunoștințe modeste cu privire la țara al cărei tron fusese invitat să-l ocupe și doar încercând și greșind avea să învețe părțile sensibile ale politicii românești. Dar în alte privințe era bine înzestrat pentru această calitate. Născut la 20 aprilie 1839, era cel de-al doilea fiu al principelui Karl-Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, ramura catolică a familiei Hohenzollern. Tînărul prinț avea relații sus-puse. Tatăl său, care servise ca ministru-prezident al Prusiei în anii 1858–1862, într-o perioadă relativ liberală înainte de venirea lui Bismarck, i-a dat puțința fiului său să-și formeze relații strînse cu familia regală prusacă, o parte a acelor legături cu Germania care aveau să aibă o influență atît de mare asupra politicii externe a lui Carol. A fost primit, de asemenea, în mod călduros de către Napoleon al III-lea în timpul lungilor șederi în Franța la începutul anilor '60. Instruit ca militar și bine educat, Carol dăduse dovadă de un bun discernămint politic. Era cunoscut chiar ca un fel de liberal, dar de un liberalism temperat de disciplină și de simțul datoriei.

De-a lungul întregii sale domnii, întîi ca principe și apoi, după 1881, ca rege pînă la moartea sa în 1914, Carol a fost figura politică centrală a țării. De la bun început, el și-a asumat un rol politic de primă importanță

în politica externă și în treburile militare. Fruntașii Parlamentului între 1866 și 1871 i-au dat oarecum mână liberă în aceste domenii, chiar dacă ei înșiși se bucurau de o putere însemnată și de un prestigiu considerabil în urma răsturnării lui Cuza. Au recunoscut valoarea relațiilor sale din Germania și Franța, care, credeau ei, puteau fi folosite spre a-și atinge scopurile lor de politică externă. În plus, Carol se bucura de un considerabil prestigiu militar, dat fiind că participase la războiul dus de Prusia și Austria împotriva Danemarcei în 1864 și fusese ofițer într-o armată renumită pentru spiritul ei militar și pentru organizarea sa. Dar rolul lui Carol în viața politică internă a țării, cel puțin la început, a fost limitat. Îi lipsea popularitatea și nu cunoștea nici oamenii, nici problemele cu care se confrunta țara. Pentru un timp, de aceea, el a prezidat mai curînd decît a domnit.

Reacția Marilor Puteri față de urcarea pe tron a lui Carol a fost în concordanță cu modul în care au tratat răsturnarea lui Cuza. Erau dezbinat și n-au acționat în nici un fel.³ La întâlnirea finală din 4 iunie a Conferinței de la Paris, majoritatea s-a opus proiectelor otomane de intervenție militară și de ocupație. Războiul dintre Austria și Prusia, izbucnit la 17 iunie, a făcut ca lucrările Conferinței să se încheie brusc, iar Marile Puteri au fost astfel, indirect, în mod tacit, de acord cu faptul împlinit în România.

Marile Puteri l-au recunoscut în mod formal pe Carol ca domnitor în a doua jumătate a anului 1866 și la începutul anului 1867. N-au impus nici un fel de condiții speciale, dar nu au acționat decît după ce Carol ajunsese la o înțelegere cu guvernul otoman. Negocierile dintre ei s-au prelungit pe tot parcursul verii, nici una dintre părți nevădind vreo înclinație să cedeze în punctele esențiale, definitive pentru relațiile dintre ele. Carol și Consiliul de Miniștri insistau asupra menținerii deplinei autonomii a țării, așa cum era specificată în vechile capitulații și în tratatele internaționale ulterioare și cereau ca țara lor să se numească „România“, „Principatele Române Unite“ sau „Principatele Unite“, dar fără adăugirea „ale Munteniei și Moldovei“, care ar fi implicat posibilitatea separării lor. În ceea ce le privea, oficialitățile otomane cereau ca „Principatele Unite“ să-și accepte statutul de „parte constitutivă“ a Imperiului Otoman și să renunțe la dreptul de a încheia tratate cu alte state. În cele din urmă, răscoala din Creta și tulburările din Serbia, împreună cu hotărîrea guvernului român, au convins oficialitățile otomane să facă o serie de concesii importante.

³ O colecție cuprinzătoare de documente, mai ales diplomatice, referitoare la opiniile Marilor Puteri asupra ascensiunii la tron a lui Carol și asupra negocierilor ulterioare cu Poarta pentru asigurarea recunoașterii lui ca principe a fost publicată de Paul Henry, *L'Abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, pp. 302–457.

La 19 octombrie 1866, marele vizir îl recunoaște pe Carol drept Domnitor ereditar, dar nu cedează în chestiunea autonomiei, stipulînd că Principatele vor trebui să rămîină parte integrantă a Imperiului Otoman. Un astfel de statut impunea, după părerea sa, păstrarea legăturilor seculare între Principate și suzeranul lor, precum și respectarea tratatelor și convențiilor dintre acesta și țările străine, cel puțin în măsura în care nu știrbeau drepturile „moldo-valahilor“. Marele vizir și-a exprimat și speranța că Principatele Unite vor crește tributul anual, că vor lua toate măsurile practice pentru protejarea supușilor otomani angajați în negoț în Principate și că nu vor permite „elementelor revoluționare“ să se concentreze pe teritoriul lor.⁴ În răspunsul său din 20 octombrie, Carol a acceptat aceste condiții, iar a doua zi a plecat la Constantinopol pentru a primi firmanul din partea Sultanului prin care i se acorda recunoașterea formală ca Domnitor.

În timpul desfășurării acestor manevre, conducătorii conservatori și liberali de la București începuseră activitatea de elaborare a unei Constituții care să pună bazele noului sistem politic. În ultimii ani ai domniei lui Cuza, majoritatea liberalilor și a conservatorilor sprijinise ideea unei monarhii constituționale și garantarea libertăților civile fundamentale, dar principiile abstracte s-au dovedit a fi un liant prea slab pentru a menține unită fragila coaliție o dată ce Cuza nu mai era. Acum, atît unii cît și ceilalți doreau să domine noul stat, pentru a promova interesele politice și economice ale grupurilor pe care le reprezentau. Alegerile din aprilie 1866 pentru o nouă Cameră a Deputaților, ce urma să servească și drept Adunare Constituantă, au dovedit cît de ascuțită devenise rivalitatea dintre ei. Conservatorii au cîștigat majoritatea locurilor, pe de o parte pentru că dobîndiseră controlul asupra aparatului administrativ încă de la începutul campaniei electorale și au fost astfel capabili să exercite presiuni asupra alegătorilor și pe de altă parte pentru că tabăra liberalilor era slăbită ca urmare a unor serioase discordii interne.

Noua Adunare și-a început lucrările la 10 mai. Ca o chestiune de primă importanță, Locotenența Domnească și-a înaintat propunerile privitoare la cursul pe care, după părerea ei, trebuia să-l ia țara și a cerut apoi să se procedeze la votarea noului domnitor, a cărui alegere, așa cum am văzut, fusese confirmată prin plebiscit. Aprobarea s-a obținut cu majoritate de voturi, deși mai stăruia un oarecare sprijin pentru un principe autohton. După sosirea sa la București, la 22 mai, Carol va depune în fața Camerei jurămîntul că va domni pe baze constituționale; va numi, imediat, un guvern de coaliție, avîndu-l ca prim-ministru pe conservatorul Lascăr Catargiu

⁴ *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, vol. I, Stuttgart, 1894, pp. 132–133.

(1823–1899). Toate părțile au fost de acord că menținerea unei coaliții liberal-conservatoare, ca expresie a unității naționale, era necesară pentru a grăbi recunoașterea noului regim de către Marile Puteri și pentru a obține acordul întregii țări pentru noua constituție.

Camera Deputaților n-a pierdut vremea și a îmbrățișat proiectul de constituție elaborat de către Consiliul de Stat, o instituție menținută de pe vremea domniei lui Cuza. Profunde diferențe de păreri i-au separat foarte repede pe conservatori de liberali în privința unor probleme atât de importante precum valoarea unui legislativ bicameral, amploarea sufragiului, prerogativele Domnitorului, în special dreptul său de veto în materie de legislație, și statutul străinilor. În general a prevalat punctul de vedere al conservatorilor. De exemplu, a fost aprobată o cameră superioară — Senatul — ca o limitare a puterilor Camerei, care după cum credeau conservatorii urma să fie aproape cu siguranță un organism liberal. Atât conservatorii cât și liberalii se pronunțau pentru sistemul electoral cenzitar, în care dreptul la vot era stabilit în funcție de rata impunerii sau de avere, dar părerile lor difereau asupra valorii acestei averi și asupra modului în care diversele clase și categorii sociale urmau să fie reprezentate în Legislativ. Încă o dată conservatorii au avut câștig de cauză. În încercarea mărturisită de a nu permite ca „ignoranții și cei lipsiți de experiență“ să „slăbească sau să anihileze voturile claselor inteligente și cultivate“ un venit mare a fost impus drept condiție a dreptului de exercitare a votului, iar alegătorii au fost împărțiți în colegii ce avantajau gradul de instruire și averea. Conservatorii au mai reușit să-i acorde Domnitorului dreptul de veto absolut în materie de legislație. Dezbaterile cu privire la drepturile politice ce urmau să fie acordate străinilor, în special evreilor, au fost înflăcărate, și adesea deosebirea dintre liberali și conservatori nu a mai fost atât de tranșantă. S-a manifestat o opoziție puternică față de acele prevederi ce elimină criteriul religios, considerându-l un impediment în calea naturalizării, și dădeau cetățenilor naturalizați drepturi politice depline. Dar, întrucât numeroși deputați aveau în vedere concurența economică reprezentată de evrei și de alți străini, precum și privilegiul de extraterritorialitate al sudiților (străini, în special negustori, care se bucurau de protecție din partea consulilor străini), articolul 7 al Constituției permitea doar străinilor de religie creștină să devină cetățeni și deci să se bucure de drepturi politice.⁵ Această formulare a rămas în vigoare pînă în 1879, cînd a fost revizuită, fără tragere de inimă, în favoarea evreilor, la cererea Congresului de la

⁵ Alexandru Pencovici, *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra constituțiunii și legii electorale*, București, 1883, pp. 94–117.

Berlin. Liberalii au reputat totuși un succes notabil obținând aprobarea unui articol ce stipula că doar Adunarea, chiar fără acordul Senatului, avea dreptul să aprobe bugetul.

Restul articolelor au trecut fără multă tevdatură, fie că nu s-au manifestat serioase diferențe de păreri în privința lor, fie pentru că un „comitet de compromis“, special înființat pentru a reconcilia opiniile divergente, a reușit punerea de acord, cu puține discuții sau chiar deloc, asupra articolelor litigioase. La 11 iulie, cei 91 de deputați au aprobat în unanimitate Constituția pe care Carol a promulgat-o în ziua următoare. La 18 iulie, Adunarea Constituantă a aprobat o nouă lege electorală; misiunea ei o dată îndeplinită, Domnitorul a dizolvat-o.

Deși conservatorii, reprezentând în special marii moșieri, câștigaseră majoritatea principalelor bătălii în Adunarea Constituantă, Constituția de la 1866 era, în mod paradoxal, esențialmente un document liberal. Ea limita prerogativele Domnitorului la cele ale unui monarh constituțional, prevedea o guvernare reprezentativă, îi făcea pe miniștri răspunzători pentru actele lor și consolida principiul separării puterilor. Consemna, de asemenea, pe larg drepturile și libertățile cetățenilor, cărora le era de aici înainte garantată egalitatea în fața legii, libertatea deplină a conștiinței, a presei, a adunărilor publice, dreptul de asociere, inviolabilitatea domiciliului și a persoanei împotriva oricăror percheziții și arestări arbitrare.⁶ Exercițarea acestor drepturi în timp, în ciuda încălcării lor ocazionale de către autorități, a adus un număr mai mare de persoane în procesul politic și, asigurând liberul schimb de idei, în special prin intermediul presei, a contribuit în mare măsură la formarea unei opinii publice democratice. Constituția a garantat de asemenea drepturi depline de proprietate deținătorilor ei, declarând proprietatea „sacră și inviolabilă“, asigurând că singura cauză de expropriere ar putea fi realizarea unor servicii publice. Principalul scop al acestor stipulații a fost protejarea marii proprietăți împotriva uzurpării de către vreo nouă lege rurală, dar articolul 20 al Constituției declara, de asemenea, că pământului dat țăranilor prin legea rurală din 1864 „nu trebuie să i se aducă niciodată vreo atingere“.

Sistemul parlamentar instituit în 1866 diferea în unele privințe importante de cel asigurat prin Statutul lui Cuza. Izbitoare de la bun început este poziția mai importantă a Legislativului, care a devenit acum un partener aproape egal cu Domnitorul în facerea legilor. Potrivit noii Constituții, pentru a căpăta putere de lege, un proiect trebuia aprobat atât de către

⁶ Cea mai detaliată analiză a Constituției a fost realizată de către George G. Meitani, *Studiu asupra Constituțiunei Românilor*, 14 vol., București, 1880–1890.

Legislativ, cât și de către Domnitor. Ambii puteau să inițieze o legislație, cu excepția proiectelor de lege referitoare la veniturile și cheltuielile statului, care trebuiau să-și afle sorginea în Camera Deputaților. Astfel, prerogativele legislative aproape exclusive ale Domnitorului stabilite de Statut au fost reduse substanțial în favoarea reprezentanților electoratului. Legislativul bicameral prevăzut prin Statut a fost menținut, dar noul Senat era acum un organism ales, nu numit, iar funcția sa nu mai era cea de aprobare a constituționalității legilor, ci aceea de a servi ca al doilea organism legislativ, egal Camerei. Legislativul a câștigat, de asemenea, dreptul de a evidenția abuzurile de putere comise de către Executiv și de a interpela miniștrii și chiar de a-i supune unor investigații parlamentare. Legislativul trebuia să se întrunească cel puțin o dată pe an, normal la fiecare 15 noiembrie (sau la altă dată, atunci când era convocat de către Domnitor), iar sesiunile sale erau deschise publicului, cu excepția cazurilor când președintele Camerei sau al Senatului sau zece membri ai unuia dintre cele două organisme legislative cereau ca deliberările lor să fie secrete.

Celelalte prerogative ale Domnitorului, în plus față de cea legislativă, au fost și ele diminuate. În primul rând, își putea exercita doar acele puteri acordate lui în mod expres de Constituție și, ca atare, cîrmuirea prin decret, așa cum a fost practică de Cuza, nu mai era posibilă. Totuși Domnitorul a păstrat o autoritate enormă și, dacă era destul de abil și de hotărît, putea, de cele mai multe ori, să manevreze mașinăria politică în așa fel încît să-și impună voința. Rolul său în procesul legislativ era hotărîtor. Putea să supună aprobării Parlamentului propriile sale proiecte de legi și putea opune vetoul său altora, o acțiune ce nu putea fi trecută cu vederea de către Legislativ. Avea, de asemenea, o considerabilă latitudine în interpretarea și aplicarea legilor prin puterea sa de a emite regulamente privind aplicarea lor, chiar dacă astfel de regulamente nu puteau modifica sau suspenda legile respective sau exonera pe oricine de obligativitatea ducerii lor la îndeplinire. Putea convoca, închide sau dizolva Adunarea sau Senatul, deși această prerogativă era limitată de prevederea întrunirii anuale a Parlamentului în sesiune de cel puțin trei luni și de cerința ca un act de dizolvare să conțină și organizarea unor noi alegeri în decurs de două luni și convocarea ambelor Camere în răstimp de trei luni. Cu toate că reprezenta puterea executivă, Domnitorul era declarat a nu fi răspunzător legal pentru actele sale. În schimb, miniștrii erau răspunzători și, în consecință, nici un act al Domnitorului nu era valabil dacă nu era contrasemnat de către un ministru. Domnitorul numea și revoca miniștrii, pe care îi putea alege dintre membrii celor două Camere sau din afara Legislativului. În orice caz, aceștia erau răspunzători față de el, nu față de

CUPRINS

Prefață la ediția în limba română	7
Cuvînt înainte	14
Introducere	16
1 INDEPENDENȚA, 1866–1881	25
2 MODELE DE DEZVOLTARE	67
3 DOMNIA REGELUI CAROL, 1881–1914	100
4 SOCIETATE ȘI ECONOMIE	162
5 ROMÂNII DIN AFARA ROMÂNIEI	207
6 ROMANTISM ȘI REALITATE	253
7 PRIMUL RĂZBOI MONDIAL	293
8 MAREA DEZBATERE	333
9 SOCIETATE ȘI ECONOMIE, 1919–1940	374
10 VIAȚA POLITICĂ, 1919–1940	414
11 SINCRONISM ȘI TRADIȚIE	461
12 POLITICA EXTERNĂ, 1919–1940	497
13 AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, 1940–1944	522
14 TRANZIȚIA, 1944–1947	571
Eseu bibliografic	617
Indice de nume proprii	651